

## HUGO DE SCHEPPER U v AMSTERDAM AND K U NIJMEGEN

### Anachronismen, omissies en andere vervalsingen in de geschiedenis van de beide Nederlanden.

Onder invloed van het negentiende- en twintigste-eeuwse staatsnationalisme wordt de geschiedschrijving door de bank genomen beoefend vanuit de kennelijke behoefte, ook het onderzoek van het verdere verleden al dan niet bewust binnen de bakens van de huidige natiestaten te plaatsen. Franse historici noemen bijvoorbeeld de gouvernantie van Rijsel-Dowaai-Oorschie, delen van Zuid-Vlaanderen en de provincie Artesië al vóór de veroveringen van Lodewijk XIII en XIV 'Noord-Franse gebieden',<sup>1</sup> hoewel zij sinds het einde van de veertiende eeuw tot en met de eerste helft van de zeventiende eeuw tot de Nederlanden behoorden. Een ander minder bekend, maar even treffend voorbeeld is dat van Kerpen, Lommersum en van enige andere territoria in het Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie die gedurende meer dan een half millennium zonder enige twijfel deel uitmaakten van Brabant en zodoende Nederlandse exclaves in het Keizerrijk waren, die Brussel als hun enige hoofdstad erkenden.<sup>2</sup> Behalve door enige lokale trotse heemkringen die zich bewust zijn van dat bijzondere verleden, worden deze Brabantse gebieden sinds de negentiende eeuw door de grote meerderheid van Pruisische c.q. Duitse historici aangezien als herenigde regio's van het Rijk

die eindelijk in het begin van de achttiende eeuw 'bevrijd' werden van hun 'buitenlands juk'.<sup>3</sup> Ook de Belgen en Nederlanders van nu zijn onbekend met dat verleden; ten hoogste kennen zij Kerpen en Lommersum als oude militaire bolwerken waarvan zij ten onrechte veronderstellen dat zij tijdens de Nederlandse Opstand door de Spaanse troepen veroverd werden om de Republiek in haar Oostflank aan te vallen.

Niettegenstaande staatsnationalistische beginselen de historische waarheid verdraaien en in feite verminken, blijven zij vele historici tot de dag van vandaag inspireren. Of sterker nog: 'Weinig vooroordelen zijn zo sterk als die welke de actuele staten tot de vanzelfsprekende interpretatiekaders voor historische ontwikkelingen maken.'<sup>4</sup> Op hun beurt gebruiken politici zulke mythen voor hun politieke doeleinden. Over bewuste of onbewuste omissies, anachronismen en andere geschiedvervalsingen omwille van de staatsnationale identiteit in het huidige België en Nederland zou ik het willen hebben. Omdat het uiteraard onbegonnen is in dit korte bestek alle vervalsingen en verzwijgingen in de geschiedenis van de Nederlanden te behandelen, zal ik bij wijze van voorbeeld proberen enige vastgeroeste clichés

en representatieve omissies in het collectieve geheugen, c.q. in de historische literatuur aan te geven en uit de weg te ruimen.

I. **Kunsthistorici** in de beide Nederlanden hebben het voor de vijftiende en de lange zestiende eeuwen steevast over de 'Vlaamse' of 'Zuid-Nederlandse' schildersschool, in tegenstelling tot een zogenaamd Noord-Nederlandse en omgekeerd. Volgens deze traditie organiseerde het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten in 1985 de tentoonstelling *Luister van Spanje en de Belgische (sic!) steden*. Een jaar later liepen in verschillende steden van Nederland tentoonstellingen onder het algemene motto: *De eeuw van de Beeldenstorm. De Noordelijke Nederlanden in de zestiende eeuw*. Kunstwerken van schilders zoals Jan Gossaert (Maubeuge? [nu Frankrijk] ca. 1480-Breda 1532) en Antoon Mor/Antonio Moro (Utrecht 1517/19-Antwerpen 1576) - om slechts dezen te noemen - brachten de bezoekers wel erg in verwarring, toen zij in het Rijksmuseum te Amsterdam werk van die 'Noord-Nederlandse' kunstenaars te zien kregen, die zij het jaar voordien als 'Belgen' of 'Zuid-Nederlanders' hadden gezien op de tentoonstelling in Brussel.<sup>5</sup> In werkelijkheid vormden de hele Nederlanden in de zestiende eeuw een enkele staatkundige formatie en waren zij natuurlijke ruimte en werkterrein voor genoemde schilders.

Een klein decennium later zette het Rijksmuseum te Amsterdam echter haar staatsnationale traditie voort met de tentoonstelling *De Dageraad der Gouden Eeuw. Noordnederlandse kunst uit de periode 1580-1620*. In een recensieartikel daarover in het *Art Bulletin* van maart 1995 ontmaskert de bekende Haagse kunsthistoricus Albert Blankert de historische vervalsingen ter wille van de nationale iden-

titeit. Hij schrijft dat de catalogus nergens kan definiëren wat Noord-Nederlandse kunst is. Blankert noemt als concrete voorbeelden Abraham Bloemaert (1564-Utrecht 1651) en Cornelis van Haarlem (1562-1638), twee schilders die hun maniëristische stijl ontleenden aan de onbetwistbare uitvinder ervan, namelijk Bartolomeus Spranger (1546-Praag 1611). Van de zeer productieve Spranger werd op de tentoonstelling evenwel nauwelijks gewag gemaakt. Wat is er namelijk aan de hand? Spranger was in Antwerpen geboren en had vooral in Italië en daarna aan het hof in Praag gewerkt; hij zou dus een 'Belg' of Zuid-Nederlander geweest zijn, die dus niet paste in het 'Noord-Nederlandse' gezelschap. Andere soortgelijke kunstenaars die eveneens voornamelijk in het buitenland hadden gewerkt, waren op die tentoonstelling weer wél nadrukkelijk met kunstwerken vertegenwoordigd, maar zij waren in de zogeheten noordelijke Nederlanden geboren. Ook landschapsschilders als Gillis van Coninxloo (1544-1607), geboren in Antwerpen, en Hans Bol (1534-1593), afkomstig uit Mechelen, vonden genade bij de samenstellers en zij werden opgenomen met goede schilderijen; hun uitverkiezing hebben zij echter te danken aan het feit dat zij de laatste jaren hun leven doorbrachten in Amsterdam.<sup>6</sup> Na de val van zijn geboortestad verliet Van Coninxloo op eenenveertigjarige leeftijd Antwerpen en hij vluchtte naar het Keizerrijk, waarna hij zich in 1593 tot zijn dood in 1607 in Amsterdam vestigde. Hans Bol vluchtte eerst naar het toen nog opstandige Antwerpen, van waaruit hij na de overgave van de stad naar Amsterdam vluchtte. In andere publicaties gaan beiden echter voor Zuid-Nederlandse landschapsschilders door.<sup>7</sup>

Kort nadien verscheen een monografie over

Jan Massys, een Antwerps schilder uit de zestiende eeuw; hij was de zoon van de meer bekende Kwinten Massys of Metsijs (Leuven 1466-Antwerpen 1530). Jan Massys was omstreeks 1510 te Antwerpen geboren en hij is er overleden in 1573. Al in de inleiding tot het overigens voortreffelijke werk verwijst de auteur Buijnsters-Smets naar 'Zuid-Nederlandse zestiende-eeuwse schilders' onder wie zij noemt Jeroen Bosch (circa 1450-1516), Jan van Hemessen (circa 1500-na 1563), Jan Cornelisz. Vermeyen (circa 1500-1559) en Lambert van Noort (circa 1520-1571). In het boek komt voorts 'Zuid-Nederlands' geregeld voor, herhaaldelijk afgewisseld door wat synoniem blijkt te worden geacht, namelijk 'Vlaams' in de huidige betekenis, namelijk betrekking hebbend op de Nederlandstalige provincies van België.<sup>8</sup> Zoals anderen vóór haar, verbindt zij de stijl van de genoemde kunstenaars aan de 'Vlaamse Primitieven', een apocriefe term voor een aantal schilders in Brugge uit de vijftiende en begin zestiende eeuw, voor het eerst in 1902 gebruikt naar aanleiding van de grote tentoonstelling die toen in Brugge liep.<sup>9</sup> De benaming leidt nog altijd een hardnekkig leven, niettegenstaande de meeste van die schilders uit Holland en Brabant kwamen.<sup>10</sup> Met evenveel recht brengen andere auteurs de door Buijnsters-Smets genoemde schilders dan ook onder bij de Noord-Nederlandse of 'Hollandse' schildersschool. Inderdaad: Van Hemessen is weliswaar in de buurt van Antwerpen geboren, maar hij werkte de laatste tien jaren van zijn leven in Haarlem, waar hij in 1563 overleed; Cornelisz. Vermeyen zag het levenslicht in Beverwijk en ging dood in Brussel; Van Noort uit Amersfoort, werkte in Gouda en Utrecht, en stierf in Antwerpen; Jeroen Bosch was geboren en getogen te 's Hertogenbosch, waar hij ook overleed. Op een

vroegere tentoonstelling *Middeleeuwse kunst der Noordelijke Nederlanden* die in 1958 in het Rijksmuseum te Amsterdam doorgang vond, wordt die zogenaamde 'Vlaamse Primitief' de Brabander Jeroen Bosch tot de Noord-Nederlandse kunst gerekend.<sup>11</sup> Het minste dat men kan zeggen, is dat het allemaal niet alleen historisch onjuist is, maar dat het ook heel verwarrend is en leidt tot verkeerde historische inschattingen.

Tot nog grotere ontsteltenis van de leek worden bovendien aan beide zogenaamde schildersscholen nog bepaalde verschillende stijlelementen toegedicht: de Zuid-Nederlandse zou onder andere meer italianiserend zijn en de Noord-Nederlandse meer traditioneel. Amerikaanse kunsthistorici als Jeremy Bangs wijzen evenwel in hun publicaties die stijlverschillen onbevangen af. Volgens Bangs is het onderscheid tussen 'Zuid-Nederlandse' en 'Noord-Nederlandse' schone kunsten het resultaat van kunstmatige apriorismen en van een idealiserende en intuïtieve benadering. Hij tendeert daarentegen naar een visie op de artistieke eenheid van de provinciën Brabant, Holland, Utrecht, Vlaanderen en Zeeland vergelijkbaar aan wat Geyl stelde naar aanleiding van de tentoonstelling *Middeleeuwse kunst der Noordelijke Nederlanden* van 1958.<sup>12</sup>

Voor de tijdgenoten was het onderscheid uiteraard compleet onbestaande, zelfs nadat de Nederlandse burgeroorlog zich ook geografisch had vertaald en het land in tweeën had gesplitst: de Verenigde Provinciën en de (Spaanse) Nederlanden. In zijn schilderboek behandelt de schilderschrijver Carel van Mander (1548-Amsterdam 1606), die in 1583 uit het Vlaamse Meulebeke naar Haarlem was gevlucht, zowel kunstenaars uit Antwerpen, Utrecht, als uit Haarlem, Brus-

sel, enz...<sup>13</sup> Voor hem kwamen allen uit zijn 'Vaderlandt' 'Nederlandt'. Over de al genoemde Bartholomeus Spranger schrijft Van Mander, dat de schilder in 1602 voor een bezoek aan zijn land terugkeerde: 'In Nederlandt gecomen' werd Spranger in volle oorlog achtereenvolgens in Amsterdam, Haarlem en Antwerpen door stadsbesturen en rederijkerkamers ontvangen. Acht jaar na afloop van het Twaalfjarig Bestand roemt Constantijn Huygens (Den Haag 1596-1687), secretaris van stadhouder Frederik Hendrik sinds 1625, in zijn overzicht over de Nederlandse schilderkunst van zijn tijd Rubens (Siegen 1577-Antwerpen 1640) en de dan nog jonge Rembrandt (Leiden 1606-Amsterdam 1669) als de beste Nederlandse kunstenaars. Brabantse, Hollandse, Utrechtse en Vlaamse landschapen historieschilders worden door hem zonder onderscheid Nederlander genoemd. Hoe kan het anders, als men weet dat tussen 1580 en 1630 meer dan 230 schilders het door de Spaanse troepen veroverde Brabant en Vlaanderen ontvluchtten en zich in Holland en Zeeland vestigden.<sup>14</sup>

Waarom zou de naturalistische genreschilderkunst van een Jan Teniers de Jonge (Antwerpen, 1610-Brussel, 1690) bijvoorbeeld er 'Zuid-Nederlands' of 'Vlaams'<sup>15</sup> moeten uitzien en die van een Frans Hals (Antwerpen, ca. 1580-Haarlem, 1666) 'Noord-Nederlands'? Wie weet nog dat 'De meest Hollandse schilder Frans Hals een Antwerpenaar' was? Kennelijk zijn de verschillen niet bijzonder groot, aangezien werken van Adriaen Brouwer (Oudenaarde, 1605/1606-Antwerpen, 1638) wel eens verward zijn geweest met die van Adriaen van Ostade (Haarlem, 1610-1684). Niet zo verwonderlijk trouwens, want beiden zijn leerlingen van Hals geweest en deze laatste was nog bij Rubens in de leer gewe-

est en aan allen is de invloed van de 'boeren Breughel'<sup>16</sup> niet vreemd.

Ik wil niet ontkennen dat de uiteenlopende godsdienstige en politieke ontwikkelingen in het Koninkrijk Nederland en in de Republiek der Verenigde Provinciën op de beeldende kunsten inhoudelijk helemaal geen weerslag zouden hebben gehad.<sup>17</sup> De differentiatie tussen de kunst in de Republiek en die in het Spaanse Nederland is echter niet eerder dan met het Twaalfjarig Bestand begonnen, zonder dat de tijdgenoten de ene minder Nederlands achtten dan de andere. Ook na de Vrede van Munster werden hun werken zonder onderscheid aangezien als 'dat is al Nederlantse kunst'.<sup>18</sup> Van groot belang voor de kennis van de zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst is het vervolg op het schilderboek van Carel van Mander dat Arnold Houbraken in het begin van de achttiende eeuw schreef. Daarin staan biografieën van 'Noord-' en 'Zuid-Nederlandse' meesters zonder onderscheid en de auteur noemt hen allen Nederlanders.<sup>19</sup>

De overeenkomsten en de uitwisselingen tussen de kunstproductie in de Republiek en in het Spaanse Nederland waren legio. Niet alleen voor de katholieke schuilkerken in de Republiek, maar ook daarbuiten werden voor privé-collecties devotiestukken vervaardigd waarin de religieuze en hoofs monumentale kenmerken van de Brabantse schilderkunst rond Rubens terug te vinden zijn. Aan het hof van prins Frederik Hendrik (Delft 1584-Den Haag 1647) en zijn vrouw Amalia van Solms was de smaak eveneens gericht op barokkunstenaars uit de Spaanse Nederlanden.<sup>20</sup> Constantijn Huygens gaf aan hen en aan hun Hollandse navolgers, de Utrechtse en Haarlemse 'academici', de voorkeur.

Zoon van een Antwerpse moeder uit het bekende kunstenaarsgeslacht Hoefnagel, was hij betrokken bij de kunstaankopen voor het Haagse hof en bij de uitvoering van aan schilders verleende opdrachten.<sup>21</sup> Wat nog maar eens aantoonde dat tussen de Republiek en het Spaanse Nederland geen ijzeren gordijn was opgetrokken ondanks de oorlog.<sup>22</sup>

Ook in recente kunsthistorische publicaties worden die artistieke verschillen in de Republiek en in het Koninkrijk Nederland weliswaar niet ontkend, doch zij worden gerelativeerd tot regionale varianten van de algemene Nederlandse kunst.<sup>23</sup> Zij benadrukken meer de overeenkomsten. Na het beëindigen van zijn fraaie en grondige studie over de zeventiende-eeuwse bouwkunst en beeldende kunsten in de Spaanse Nederlanden, betwijfelde de Leuvense kunsthistoricus Hans Vlieghe of zijn onderneming wel zin had gehad. De artistieke ontwikkelingen in de beide Nederlanden zouden wegens hun grote onderlinge verwantschap wellicht beter samen behandeld geweest zijn. Hij noemt de stijlontwikkelingen in de 'Hollandse' Gouden Eeuw en in haar 'Vlaamse alter ego' vrijwel gelijklopend.<sup>24</sup> Hij valt dus de stellingen van Bangs en Blankert bij.

De verheffing van de Gouden Eeuw in de Republiek tot een eigen zelfstandige Hollandse-nationale school, zogenaamd los van de andere, de Zuid-Nederlandse of Vlaamse school is een laatachttiende-eeuwse constructie, die geen acht sloeg op thematische en stilistische elementen op een ogenblik dat het begrip 'natie' de thans nog steeds geldende inhoud kreeg. Busken Huets tegenstelling tussen *Het Land van Rubens* (1879) en *Het Land van Rembrand* (1882) was geboren.<sup>25</sup> De termen Noord- en Zuid-Neder-

landse schilderkunst, Vlaamse en Hollandse schone kunsten e.d.m. kunnen dan ook slechts worden begrepen in de betekenis van Oudnederlandse Primitieven, Oudnederlandse kunst enz. Gerelateerd aan de huidige politieke entiteiten zijn zij alvast vóór 1700 en wellicht ook daarna anachronistisch. Er zijn geen criteria voor het onderscheid tussen Noord- en Zuid-Nederlandse kunst. Het geeft trouwens aanleiding tot verwarring. Bepaalde buitenlandse musea spreken daarom terecht alleen van Oudnederlandse kunst of school of *tout court* van Nederlandse kunst. De nieuwe *Gemaeldegalerie* in Berlijn bijvoorbeeld heeft het alleen over 'Niederländisch'.<sup>26</sup> Voor de tijdgenoten bestonden de begrippen en onderscheiden, Zuidelijke Nederlanden en Zuid-Nederlands, respectievelijk Noordelijke Nederlanden en Noord-Nederlands met betrekking tot de twee staten die ontstaan waren na de opstand tegen Spanje, helemaal niet! De termen waren toen compleet onbekend in welke taal dan ook. In het Castiliaans van de zeventiende en achttiende eeuwen hadden de begrippen 'Flandes' en 'Flamencos' meestal betrekking op de hele 'Nederlanden' en alle 'Nederlanders, zoals in de uitdrukking 'Guerra de Flandes', Opstand van de Nederlanden. Lope de Vega, Calderón de la Barca en hun literaire tijdgenoten neigden er evenwel toe zich met die termen te beperken tot het Spaanse Nederland, terwijl zij 'Holanda' y 'Holandeses' meer en meer voor de Republiek reserveerden.<sup>27</sup>

II. **Historici**, die toch geleerd hebben op te passen voor anachronismen, doen in de beide Nederlanden voor de kunsthistorici niet onder. Na het ontstaan van België en Nederland in 1830/39 vertonen zelfs wetenschappelijke geschiedenisbeoefenaren de haast onweerstaanbare neiging, bestaan en politieke

doelstellingen van hun respectieve nieuwe vaderlanden te legitimeren vanuit het vroegere verleden.<sup>28</sup> De juiste historische termen geraakten in onbruik en in de plaats daarvan bedienen historici zich van een staatsnationalistische terminologie met een anachronistisch effect. Het stelselmatige gebruik van termen als 'Zuidelijke Nederlanden' en 'Noordelijke Nederlanden', waarvan de grenzen dan samenvallen met de tegenwoordige staatsgrenzen, en het beperken van onderzoek tot die territoria ook voor perioden waarvoor dat helemaal niet relevant is, kan moeilijk anders dan leiden tot historische vervalsingen.

Het *Instituut voor Nederlandse Geschiedenis* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën) en de *Koninklijke Commissie voor Geschiedenis in België* geven in de regel slechts opdrachten binnen de huidige respectieve staatsnationale beperkingen. Hoe vaak inderdaad worden de huidige staatsgrenzen nog steeds gehanteerd als territoriale afbakening van historisch-wetenschappelijk onderzoek voor perioden waarbij zij helemaal niet relevant zijn. Dat is in het Ancien Régime veelal tot medio zeventiende eeuw en in bepaalde gebiedsdelen nog veel langer, zelfs tot 1839. Voor de tijdgenoten bestonden de begrippen en onderscheiden echter toentertijd helemaal niet of hadden zij een andere inhoud! Het geldt zowel voor de nationale geschiedenis als voor de regionale geschiedenissen langs de tegenwoordige rijksgrenzen. Op enige gelukkige uitzonderingen na, zijn alle perioden en aspecten in de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dan ook 'keurig' in noord- en zuidmootjes opgedeeld.<sup>29</sup> Ook het recente handboek onder redactie van Blom en Lamberts over de geschiedenis der Nederlanden, bestemd voor het hoger onderwijs en voor het grote publiek, is ondanks goede

bedoelingen in hetzelfde bedje ziek. Naar aanleiding van het eerste verschijnen ervan schreef Kossmann: 'Geen enkel verwijzing doorbreekt de scheidsmuur die deze historici tussen de geschiedenis van België en die van Nederland hebben opgetrokken'. Een en ander bevestigen nog eens ten behoeve van het grote publiek de staatsnationalistische geschiedschrijving die de Nederlandse c.q. Belgische geschiedenis als een doorlopende breuk tussen België en Nederland beschouwt. Op die wijze wordt een specialisering gestimuleerd als een vanzelfsprekendheid waarbij de historische horizon ruimtelijk eindigt bij de huidige rijksgrenzen en niet verder. Zodoende bezondigt men zich aan historische desinformatie ter wille van de hedendaagse staatsidentiteit.<sup>30</sup>

1. Een paar voorbeelden van vervalsing hebben betrekking op de *Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden* en de *Opstand* tegen Spanje. In tegenstelling tot wat de staatsnationale geschiedenisboeken altijd hebben geleerd en nog leren, was er in de Bourgondisch-Habsburgse tijd helemaal geen politieke, economische of culturele scheiding tussen Noord en Zuid. Als de geschiedschrijving dan toch de vijftiende- en zestiende-eeuwse Nederlandse ruimte wil opdelen, dan is zij op basis van economische, politieke, ruimtelijke, demografische en intellectueelculturele indicatoren in drie grote regio's in te delen: de noordwestelijke pre-industriële en maritiemgeoriënteerde kernprovincies, de oostelijke agrarisch-forestale en continentaal-georiënteerde periferie van Friesland over Utrecht tot Luxemburg en de eveneens rurale Waalse periferie van Waals Vlaanderen ('Flandre Gallicante') tot Namen.<sup>31</sup>

Onlangs publiceerden de vooraanstaande

historici Jan Bank (Universiteit Leiden) en Piet Derooij (Universiteit van Amsterdam) in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant-Handelsblad* een canon van het Nederlandse verleden.<sup>32</sup> Onder de rubriek 'Tijd van steden en staten (1000-1500)' schrijven zij onder meer: 'Vanaf 1464 bespreken de noordelijke 'Bourgondische' gewesten hun gezamenlijke belangen in de 'Staten-Generaal'.' Er bestond evenwel helemaal geen 'noordelijke' factie in de Staten-Generaal. Deze waren in beginsel de vergadering van gedeputeerden uit alle toenmalige Nederlandse provincies. Welke provincies zouden dat dan overigens vóór 1515 moeten zijn geweest, want Holland en Zeeland waren toen de enige 'noordelijke' gewesten in de Bourgondische Nederlanden? Afgezien van de tijdelijke Bourgondische bezettingen van Gelre, waren de noordoostelijke territoria niet in beeld, want zij behoorden nog tot het Keizerrijk. En ook na hun incorporatie in de Nederlanden ten tijde van Karel V stuurden de niet-patrimoniale provincies geen afgevaardigden naar de vergaderingen van de Staten-Generaal, omdat zij meenden juist elk afzonderlijk te moeten worden geraadpleegd. Bij de plechtige troonsafstand van Karel V in 1555 bleven zelfs de afgevaardigden van Overijssel-Drenthe doodgewoon thuis.

Wat Nederland betreft, krijgt het staatsnationale standpunt nog een flinke ruggesteun van Jonathan Israel met zijn groot syntheseswerk over de 'Dutch Republic'. Het behandelt de geschiedenis van de zeven noordelijke provinciën van de Nederlanden vanaf de oudste landwinningen tot het einde van de Bataafse Republiek in 1806. De rode draad die dwars doorheen het boek loopt, is dat de provinciën ten noorden van Maas en Rijn al sinds de middeleeuwen een eigen en duidelijk

herkenbare Noord-Nederlandse identiteit met gemeenschappelijke kenmerken zouden hebben gekend. De grote rivieren, die van Oost naar West vloeien, zouden de noordelijke en de zuidelijke gebieden in twee duidelijk onderscheiden handelszones hebben opgedeeld.<sup>33</sup> Finalistisch wordt Zeeland tot het 'Noorden' gerekend, hoewel die beneden-Moerdijkse provincie vrijwel helemaal ten zuiden van genoemde Maas en Rijn ligt. Ondanks zijn pre-Bourgondische personele unie met Holland kende Zeeland daarentegen tot en met de zestiende eeuw - en zelfs lang daarna - economisch en cultureel een zuidelijke oriëntatie, veeleer dan een noordelijke. De dichtst bijgelegen Hollandse stad Dordrecht bevond zich op twee dagreizen, terwijl Brugge en Gent vanuit Zeeland in één getij konden worden bereikt. De Zeeuwse havens fungeerden overigens in de vijftiende eeuw als voorhavens van Brugge en in de zestiende eeuw van Antwerpen.<sup>34</sup> Volgens Israel was onder de Bourgondische en Habsburgse huzen bovendien helemaal geen sprake van staatsvorming, alsof dat daarna alleen onder de Republiek wel het geval zou zijn geweest. De randgewesten werden weliswaar nauwelijks door de Nederlandse staatsvorming beroerd, maar voor de kernprovincies, waar trouwens tweederden van de bevolking woonde, mag het duidelijk zijn dat de stelling van het zogenaamde ontbreken van een staatsvormings- en integratieproces onder Bourgondisch-Habsburgse leiding helemaal geen hout snijdt. Slechts de periferische provinciën bleven hun betrekkingen met het centrum op confederale basis onderhouden.<sup>35</sup> Volgens de deterministische visie van Israel was de scheiding van de noordelijke (met inbegrip dus van Zeeland) en de zuidelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw derhalve de min of meer natuurlijke en onvermijdelijke consequentie

van de zogenaamde eeuwenoude tweehed.

Ook de befaamde Amerikaanse kenner van de Nederlandse geschiedenis Jim Tracy uitte kritische bedenkingen van ongeloof bij het boek van Israel: 'Yet Israel's larger argument for the deep historical roots of a separate north-Netherlandish nation is unconvincing'. De these van Israel over de grote rivierengrens wordt door Tracy ronduit afgewezen. Terzake wijst hij terecht op 'the north-south chain of waterways, along which huge quantities of goods (e.g., Baltic rye, ...) passed from the North Sea down to Antwerp and beyond, by way of Amsterdam and other points in Holland. Pre-Revolt Amsterdam was to some degree an economic satellite of the great Antwerp market ...'.<sup>36</sup>

Historici zijn inmiddels wel bekend met de - wat Adriaan Verhulst noemde - 'sterk subjectieve' voorstelling van Lode Wils over de eeuwenlange geleidelijke opgang van het Belgische etniebesef en zijn 'verouderd aandoende' patriottische poging die natie *qua tale* diepe historische wortels toe te schrijven.<sup>37</sup> Wils beklemtoont het bestaan van een Belgisch nationaal gevoel dat een gevolg zou zijn van een gemeenschappelijke geschiedenis in de zeventiende en achttiende eeuw en dat zelfs nog verder in de tijd zou zijn teruggegaan. 'Na Opstand in de zestiende eeuw was er geen probleem van continuïteit in het Zuiden .... Het kerngebied van de Bourgondische statenbond in de Middeleeuwen, Vlaanderen en Brabant, bleef immers ook de ruggengraat van de Zuidelijke Nederlanden nadien', synthetiseert Emmanuel Gerard het oeuvre van zijn leermeester Wils.<sup>38</sup> Ik wil het hierbij laten.

Een fraaie illustratie van het staatsnationale

standpunt zijn ook catalogus en tentoonstelling *Willebrord en het begin van Nederland*, die in het jaar 1995 in het Catharijneconvent te Utrecht doorgang vond. Daaruit zou moeten blijken dat de wijding van Willebrord tot bisschop van Utrecht het begin van Nederland zou zijn en dat zijn diocees het kerkelijke, culturele en bestuurlijke centrum werd van de gebieden die zich in 1579 in de Unie van Utrecht zouden verenigen.<sup>39</sup> Zoals zo vaak in de Nederlandse en Belgische geschiedschrijving wordt door dat Utrechtse Museum de politieke en financiële rol van de Vlaamse en Brabantse steden tijdens de eerste jaren van de Unie van Utrecht over het hoofd gezien.<sup>40</sup> Unie van Utrecht en Generaliteit van opstandige provinciën vielen toen trouwens vrij snel samen. De provincies Brabant en Vlaanderen bleven onder meer de opstand betalen,<sup>41</sup> terwijl de opstand zich in de oostelijke periferie ternauwernood of niet kon handhaven; de betrokken landsdelen verzoenden zich of werden gauw een gemakkelijk prooi voor de Spaanse troepen.<sup>42</sup> Inzake de Unies van Utrecht en Atrecht (1579) wordt daarom dikwijls het foute cliché van het 'katholieke zuiden' en het 'protestantse noorden' gehoord (zie hierna). In mijn colleges Nederlandse geschiedenis heb ik er jaar in jaar uit de nadruk op gelegd, dat de provincies Brabant en Vlaanderen de meest revolutionaire rol speelden in de opstandige Unie van Utrecht tegen Philips II.<sup>43</sup> Het was er echter niet in te rammen, want het is niet in overeenstemming met wat de vooropleidingen het staatsnationale collectieve geheugen als onuitroeibaar cliché hebben ingeprent.

Zo staat ook in de voornoemde canon van Bank en Derooij onder de rubriek 'Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)': 'In



1579 verenigen zeven noordelijke gewesten zich op aandrang van Holland, ... De zuidelijke gewesten voelen meer voor een verzoening met Philips II.' Brabant en Vlaanderen voelden evenwel helemaal niet voor verzoening met de koning en er gingen vele doden en jaren overheen voordat zij door de overmacht van de Spaanse troepen moeizaam tot capitulatie konden worden gedwongen; het noorden van Brabant en van Vlaanderen bleef voor het Spaanse regime trouwens uiteindelijk onbereikbaar. Tot in 1586 hadden de gewesten Brabant en Vlaanderen dan ook zoals de andere opstandige provincies een volwaardige vertegenwoordiging in de Staten Generaal en tot dan toe waren zij als belangrijk en gelijkberechtigd lid van de Unie van Utrecht beschouwd.<sup>44</sup> Eerst dan verdwijnen beide provincies uit het actieve politieke leven van de Verenigde Provinciën. Alleen de Waalse provincies waren met uitzondering van het Doornik-Doornikse in 1579 door hun verzoening met koning Philips II uit de opstandige Staten Generaal getreden.<sup>45</sup> Van Nierop stipt over soortgelijke staatsnationale verzwijgingen heel terecht aan: 'Kennelijk bestond er zowel in Nederland als in België behoefte aan een eenheidscheppende mythe. De nationale interpretatie van de Opstand vervulde die functie'.<sup>46</sup> Zodoende wordt eigenlijk meegewerkt aan geschiedvervalsing op grote schaal. Wat als een pragmatische simplificatie of specialisering begint, werkt door de herhaling mee aan hersenspoeling van het historisch besef.

Vrij algemeen verzwegen in de historische syntheses en boeken voor het onderwijs, is dat in de decennia na de verovering van de Brabantse en Vlaamse steden door het Spaanse leger 150 000 personen vooral de wijk namen naar de Hollandse en Zeeuwse

steden; laat staan dat zij melding maken van hun godsdienstige, cultureel - artistieke en economische invloed op de Gouden Eeuw van de Republiek der Verenigde Provinciën. Soms wordt zelfs nog in de wetenschappelijke literatuur het belang ontkend<sup>47</sup> van wat Jonathan Israel de grootste demografische verschuiving binnen het vroegmoderne Europa noemt.<sup>48</sup> Ook in de genoemde canon van 'wat iedereen móet weten' wordt er met geen woord over gerept.<sup>49</sup> In Noord-Nederlandse schoolboeken zal men tevergeefs lezen dat het Gereformeerde Protestantisme - bekend als Calvinisme - voornamelijk uit Brabant en Vlaanderen kwam. Dat past niet in het staatsnationale Hollando-centrische plaatje en het werd trouwens lange tijd ook in Belgische handboeken verdoezeld. In de jaren zeventig van de zestiende eeuw was in Brabant en Vlaanderen reeds ongeveer 30% van de stedelijke bevolking protestants. Vóór 1590 was de protestantse aanhang in Holland en Zeeland kwantitatief marginaal. Daar overtrof het aantal calvinistische lidmaten van Brabantse en Vlaamse afkomst in de jaren tachtig het aantal lokale lidmaten. In het kielzog van de watergeuzen die Den Briel en andere Hollandse en Zeeuwse steden hadden overmeesterd, waren waarschijnlijk meer dan de helft van de onder het regime van de hertog van Alva (1567-1572) gevluchte Waalse, Brabantse en Vlaamse predikanten teruggekeerd. Bijna alle lutherse gemeenten in de Verenigde Provinciën waren Brusselse of Antwerpse vestigingen. Brabantse en Vlaamse vluchtelingen verschaften een groot deel van de predikanten, ouderlingen en diakens aan de Hollandse en Zeeuwse gereformeerde kerk. In de kerkenraad van Leiden bijvoorbeeld waren in 1587 van de twaalf ouderlingen negen Brabanters of Vlamingen.<sup>50</sup> Het steile calvinisme in Holland en Zeeland droeg een Vlaamse en

Brabantse signatuur. De Bruggeling Gomarus († 1641) ontwikkelde uit de predestinatieler de harde contraremonstrantse richting (*preciezen*), voor wie geloof het gevolg is van uitverkiezing door God; de 'precieze' stroming ontleende overigens haar succes onder deze vluchtelingen. Het protestantisme in het algemeen en het militante calvinisme in het bijzonder werden in de betrokken gebieden door de massale toevloed van sterk gemotiveerde allochtonen aanzienlijk versterkt en geprofileerd. Onder de anabaptisten waren Vlamingen en Brabanders het beste vertegenwoordigd. De Waalse kerken in tal van Noord-Nederlandse steden kunnen hun oorsprong moeilijk loochenen.

Een paar jaren geleden werd in Nederland, ook in de pers, ruim aandacht besteed aan de vierhonderdste verjaardag van de oprichting van de VOC, maar de economische inbreng van de vluchtelingen uit Brabant en Vlaanderen bleef buiten beschouwing,<sup>51</sup> hoewel dat in de laatste jaren toch steeds meer voorwerp van wetenschappelijk onderzoek heeft uitgemaakt. Volgens het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam in de Verenigde Oost-Indische Compagnie tekenden uit Brabant en Vlaanderen gevluichte kooplieden in voor 58 percent van de kapitaalinschrijvingen groter dan tienduizend gulden. De inschrijving vond plaats in de Nesten huize van de Antwerpse koopman Dierck van Os (ca. 1557-Amsterdam? 1615), die samen met een andere gevluichte Brabander, reder Isaäk le Maire (Doornik ca. 1559-Egmond 1624), tot de belangrijkste oprichters en aandeelhouders van de Verenigde Oost-Indische Compagnie behoorde. Ook in de Middelburgse Kamer van de VOC waren gevluichte kooplieden uit Brabant en Vlaanderen de belangrijkste aandeelhouders. Balthasar

de Moucheron (Doornik 1552-? na 1609), wethouder van Antwerpen op het ogenblik van de overgave van de Scheldestad, vestigde zich in Middelburg en werd een van de grootste reders in de Republiek en de voornaamste instigator van ontdekkingsreizen in het Caraïbische gebied. De Rotterdamse handel werd insgelijks door die vluchtelingen beheerst. Met het geld van de katholieke Mechelaar en vertrouweling van Van Oldenbarnevelt, de bankier en reder Johan van der Veken (1549-Rotterdam 1616) te Rotterdam, worden schepen uitgerust voor tochten via de Straat van Magelhães. In 1597 zendt hij de *Rooden Leeuw* naar Guinea en Perú en het volgende jaar twee schepen, *Swertten Ruyter* en het *Yseren Vercken*, met dezelfde bestemmingen. Hij wordt in 1602 eveneens een van de bewindhebbers in de Verenigde Oostindische Compagnie. Toen de stad Amsterdam in 1609 de *Amsterdamse Wisselbank* oprichtte, was van de eerste 320 en grootste rekeninghouders meer dan de helft van Brabantse en Vlaamse komaf.<sup>52</sup>

Voor de ontwikkeling van de Nederlandse taal is de Statenbijbelvertaling van zo ontzettend groot belang geweest, zelfs tot op onze dagen. Hoewel op basis van het Hollands, was de vertaling grotendeels afhankelijk van de sterke bijbeltaaltraditie van de Brabants-Vlaamse vertalers-exegeten en revisoren in de Statenbijbelcommissie. De Brabantse en Vlaamse herkomst van vele onderwijzers was lang te merken in de schoolboekjes die door de leerlingen van de volksscholen werden gebruikt.<sup>53</sup> Tal van andere voorbeelden zouden kunnen gegeven worden niet enkel op religieus en economisch gebied, maar ook op artistiek, wetenschappelijk en literair gebied. Nicoline van der Sijs ontkent daarentegen de invloed van de *Belgen* op het Nederlands ten

enenmale.<sup>54</sup> Het gebrek aan historisch besef en kennis van deze neerlandica doet mij echter aan haar stelling twijfelen.

Omstreeks dezelfde tijd als het bovengenoemde boek over Jan Massys, verscheen een themanummer van het tijdschrift *Holland*, gewijd aan de vestiging van buitenlanders in het gewest Holland.<sup>55</sup> En jawel hoor! Hoewel in het Ten Geleide wordt toegegeven dat de definiëring en interpretatie van begrippen als allochtoon, vreemdeling en immigrant van belang is, worden achtereenvolgens en zonder enige differentiatie Brabantse, Vlaamse en Waalse vluchtelingen in die publicatie samen met Franse hugenoten, Spaanse en Portugese joden, Oldenburgse timmerlieden en Noorse zeelieden in de Hollandse steden tot de buitenlanders gerekend. Daarentegen worden vluchtelingen uit Deventer bijvoorbeeld, waar na de overgang van de Hanzestad in Spaanse handen (aanvang 1587) een derde van de bevolking wegtrok,<sup>56</sup> tot de landgenoten gerekend; Deventer lag immers in een gebied dat achteraf in de Republiek terecht kwam. Ook zij die om dezelfde redenen als Brabanders en Vlamingen het Overkwartier van Gelre (Venlo, Roermond, Geldern) ontvluchtten, werden door de auteurs niet als vreemdeling aangezien, omdat die provincie sinds 1814 bijna helemaal in het huidige Nederland ligt (Geldern is inmiddels Duits).

De Zuid-Nederlanders worden overigens in genoemd themanummer dikwijls ten onrechte generaliserend Vlamingen genoemd, naar het huidige politieke begrip dat met het historische niets van doen heeft. Vluchtelingen uit Rijsel en Valenciën krijgen zelfs het predikaat Noord-Fransen en Frans-Vlamingen, hoewel dit laatste voor Valenciën nooit opging en ook nu niet opgaat.<sup>57</sup> Ofwel bes-

chouwt men die vluchtelingen respectievelijk als Walen,<sup>58</sup> Brabanders, Vlamingen, Geldersen, Overijsselsen enz. ofwel beschouwt men ze als Nederlanders, maar zeker niet als buitenlander. Die tijdschriftaflevering gaat alweer uit van het sedert de negentiende eeuw geldende criterium van het nationaal staatsburgerschap of Nederlanderschap. Het eerder verschenen boekwerk van Lucassen en Peninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders* lijdt jammerlijk aan hetzelfde euvel.<sup>59</sup> Ook in die publicatie is niet duidelijk, tot welke categorie de vluchtelingen uit Breda, Eindhoven en andere latere Generaliteitssteden na hun respectieve inname door de Spaanse troepen behoren: tot de buitenlanders of tot de nieuwkomers uit de latere Republiek?<sup>60</sup>

Motivering en omstandigheden om de wijk te nemen waren bij Brabanders, Vlamingen, Walen, Geldersen en Overijsselsen in de jaren tachtig-negentig van de zestiende eeuw precies dezelfde: hervormingssympathieën en vertrek 'om den brode' op zoek naar een nieuw levensbestaan; bovendien gaf de vrees voor de terugkeer van een Spaans regime van geestelijke onvrijheid allen een gevoel van onveiligheid.<sup>61</sup> Degenen die voor de oprukkende Spanjaarden de wijk namen, trokken in groep vooral naar de vrije delen in 't vaderland' die de strijd nog konden voortzetten, waar de basis voor een economisch herstel aanwezig was en waar voor Brabanders en Vlamingen althans dezelfde taal werd gesproken.<sup>62</sup> Zeeuwse en Hollandse stadsbesturen wedijverden trouwens onderling met fiscale voordelen, vestigingspremies, verhuizingvergoedingen en dergelijke, ten einde lieden uit de onderworpen landsdelen aan te trekken. De autoriteiten voerden eerst vanaf het einde van de zestiende eeuw een immigratiebeleid waardoor buitenlanders als Duitse lutheranen

en calvinisten, Polen, Engelse calvinisten en later Portugese en Spaanse joden zich in de Verenigde Provinciën kwamen vestigen. In tegenstelling tot de landgenoten uit Brabant en Vlaanderen hadden zij hun eigen kerkgenootschappen en vielen zij onder 'een soort kleine apartheidswetgeving', hoewel zij veel minder talrijk waren.<sup>63</sup>

2. Laten wij even het *Koninkrijk der Nederlanden* en meer bepaald de *afscheiding van België* in 1830 onder het vergrootglas leggen. Het groot auditorium van de Belgische Senaat in Brussel wordt rondom gedecoreerd door een opvallende portrettengalerij van meer dan levensgrote afbeeldingen met voorstellingen van de vorsten uit de vaderlandse geschiedenis, te beginnen met de Bourgondische hertogen. Willem I van het Koninkrijk der Nederlanden (1814/15-1830/39) ontbreekt echter. Hoewel moet worden geconstateerd dat hij juist door zijn autocratische beleidsprocedures de Nederlandse eenheid in de weg heeft gestaan, zijn wetenschappelijk historici het erover eens, dat hij als de grootste koning van de laatste tweehonderd jaar moet worden aangezien, ook met betrekking tot de Zuidelijke Afdeling van het Koninkrijk, het latere België.<sup>64</sup> Maar de 'Hollandse' koning Willem I past niet in het Belgisch vaderlandse plaatje. Die 'omissie' heeft dan ook veel weg van openbare geschiedvervalsing en permanente historische hersenspoeling. Koning Willem I en zijn politiek regime worden nog altijd als een buitenlandse bezetting aangemerkt. De zogenaamde 'revolutie' van 1830 leeft in het collectieve geheugen van de inwoners van België dan ook voort als een onafhankelijkheidsstrijd van de 'Belgen' tegen het 'Hollandse bewind'.

Het blijft daarentegen vrijwel onbekend dat na de augustusrellen in Brussel en Luik de Verenigde Kamers van de Staten Generaal in buitengewone zitting in Den Haag bijeenkwamen, om zich uit te spreken over de vraag van Zuid-Nederlandse volkskamerleden tot een staats Hervorming op bepaalde terreinen een bestuurlijke scheiding van de twee afdelingen van het Koninkrijk zou inhouden. De wettelijke vertegenwoordigers uit het Zuiden waren met de Oranjecarde getooid talrijk opgekomen, om over behoud en herinrichting van het Koninkrijk te praten. Als 'ware Neerlanders' veroordeelden zij verontwaardigd de voorbije (honger)rellen, waarvan zij trouwens omvang en betekenis relativeerden. Met stevige meerderheden stemden beide Kamers de uitwerking van grondwettelijke veranderingen. Slechts bijzonder weinigen, meestal afgevaardigden uit de provincie Holland, stonden een separatistische oplossing voor en waren voor een algehele en volkenrechtelijke scheiding.<sup>65</sup> Een federale of desnoods confederale oplossing (onder meer een mogelijke personele unie) werd ook door de francofone leiders in de schoot van het 'Gouvernement Provisoire' niet uitgesloten. Zesendertig jaren later zei Charles Rogier, de Waalse held en leidend lid van het 'Gouvernement Provisoire', in zijn functie van Belgisch Minister van Buitenlandse Zaken tegen de Nederlandse Ambassadeur te Brussel: 'on avait dû établir la séparation administrative, qui seule était en réalité dans les vues de ceux qui commençaient le mouvement de 1830.'<sup>66</sup> Ingevolge een nutteloze militaire expeditie en het dilettante optreden van de kroonprins van Oranje leidden de onderhandelingen met het Tijdelijk Bewind over een grondwetsherziening tot niets. De entente van Frankrijk en Engeland, die een sterke mogendheid als het Koninkrijk der Nederlanden niet zagen

zitten, deden de rest. Overigens wordt in de literatuur en in het onderwijs meestal de duidelijk verschillende houding van de Waalse provincies en van de Nederlandstalige landsdelen met uitzondering van Brussel uit de weg gegaan.<sup>67</sup> Een Belgisch eenheidsbesef was vrijwel onbekend. In een vertrouwelijk memorandum van meer dan een kwart eeuw later, drukte de eerste koning van de Belgen Leopold I nog altijd zijn twijfel uit: "La Belgique n'a pas de nationalité et vu le caractère de ses habitants ne pourra jamais en avoir".<sup>68</sup>

**Besluit.** Naar aanleiding van de voltooiing van de laatste grote *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* eind jaren zeventig en beginjaren tachtig van vorige eeuw stelde Ernest Kossmann - algemeen erkend als één van de belangrijkste historici van de laatste decennia in beide Nederlanden -, dat de vaderlandse geschiedenis in Nederland en in België in de negentiende-eeuwse traditie nog dikwijls, om niet te zeggen meestal wordt beoefend vanuit 'de platte realiteit van de hedendaagse staatsgrenzen'.<sup>69</sup> De legitimaties van de huidige nationale staten worden nog altijd 'min of meer bewust overgenomen door de geschiedbeoefening, vooral in de schoolboeken, maar meer verhuuld ook wel in het onderzoek', constateert ook Blockmans.<sup>70</sup> De meeste nationalistische canons, door Eric J. Hobsbawm 'invented traditions' genoemd, stammen uit de negentiende eeuw. Ernest Renan sprak al van 'l'oublié, je dirai même l'erreur historique'.<sup>71</sup> Volgens Siep Stuurman zijn alle tradities onechte constructies. Zij weerspiegelen niet de historische werkelijkheid, maar een misschien gewenste continuïteit.<sup>72</sup> Die negentiende-eeuwse uitgevonden constructies ter wille van de respectieve staatsnationale identiteiten worden overigens zelfs in de geschiedschrijving en zodoende in het collec-

tieve geheugen mede in stand gehouden door de organisatie van de geschiedbeoefening in staatsnationale instituten, die onderzoeksfondsen verstrekken voor opdrachten binnen de huidige staatsgrenzen. Op die wijze wordt een specialisering gestimuleerd, waarbij de historische horizont ruimtelijk eindigt bij historisch kunstmatige rijksgrenzen.

Pieter Geyl heeft vóór en na de Tweede Wereldoorlog inzake het Nederlandse en Belgische verleden de verdienste gehad soortgelijke anachronistische uitvindingen en traditionele standpunten te hebben ontmaskerd als historische mythen en staatsnationalistische vervalsingen en zelfs verminderingen van de geschiedenis, die weinig van doen hebben met - wat hij noemde - de 'verleden werkelijkheid'.<sup>73</sup> Omdat Geyl's Groot-Nederlandse stamvisie alleen op taalverwantschap betrekking heeft,<sup>74</sup> hebben ook zijn werken niet veel van doen met de verleden werkelijkheid. Hij creëerde een nieuwe mythe. Daarom verkies ik Van Schelvens 'Heel-Nederlandse' benadering, die zowel geografisch als inhoudelijk ruimer is en meer in overeenstemming met de Nederlandse ruimte van toen.<sup>75</sup> Wat Huizinga schreef: 'Wie de geschiedenis van het Nederlandsch nationaal bewustzijn wil verstaan, moet beginnen met zich los te maken van de gedachte, die ons het begrip Nederlandsch als zuiver Germaansch in tegenstelling doet zien tot al wat Romaansch is',<sup>76</sup> geldt eveneens voor andere aspecten van de geschiedenis der Lage Landen. Het kritisch bekijken en eventueel uit de weg ruimen van hierboven genoemde en andere clichés en omissies zijn voor de perioden waarvoor het relevant is, noodzakelijk om zo de historische werkelijkheid van de Lage Landen zo dicht mogelijk te naderen en te herinterpreteren. Overigens zou het gebruiken van de poli-

tieke terminologie uit de tijd zelf een bijdrage leveren aan een genuanceerd historisch besef.

Hugo de Schepper  
Emeritus professor

## NOTES

\* Herbewerking van lezing als gastspreker op de Annual Meeting van de *Canadian Association for the advancement of Netherlandic Studies/Association Canadienne pour l'avancement des Études Néerlandaises*, University College van de University of Manitoba te Winnipeg, 29-30 mei 2004.

<sup>1</sup> B.v.b. G. Deregnaucourt, 'Le concours pour l'accès aux cures dans les anciens diocèses du Nord de la France, 16<sup>e</sup>-18<sup>e</sup> siècles', in: E. Put e.a. (eds.), *Geloven in het verleden. Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet* (Leuven 1996) 111-129 (i.h.b. 114-115, 118 en voorts passim). De annexaties van Artesië en Waals-Vlaanderen (Flandre Gallicante) en van zuidelijke delen van Henegouwen-Valencijn en van Vlaanderen Flamingant (Nederlandsprekend) door de Franse koningen werden volkenrechtelijk erkend bij de Vreden van de Pyreneeën (1659), Aken (1668) en Nijmegen (1678).

<sup>2</sup> Gelukkig heeft Dr. J.A. Vilar Sánchez, afgestudeerd historicus van de Universiteit Granada, over het thema onder mijn leiding een volkomen nieuw proefschrift geschreven, waarin hij een deel van de territoriale geschiedenis van de Nederlanden, Spanje en Duitsland herstelt. Vanwege de grenswijzigingen en de vergetelheid over deze 'anomalie' waren die exclaves ten onrechte in het historische

vergeetboek verzeild. Cf. J.A. Vilar Sánchez, *Kerpen y Lommersum, exclaves brabantzones en el Sacro Imperio Germánico. Historia Institucional de su periodo de unión a la monarquía hispánica, 1516-1713* (promotor ondergetekende en copromotor Dr. A.L. Cortés Peña; ed. Virtual, Granada 2000) 518 p.

<sup>3</sup> J. P. Dethier, *Beiträge zur vaterländischen Geschichte des Landkreises Bergheim* (Keulen 1833; heruitg. Kerpen 1980). Na de verdrijving van de Fransen poogde de Pruisische ambtenaar Dethier met standplaats Kerpen in zijn boek de bewoners van Kerpen hun abnormaal verleden te doen vergeten met het oog op de nationale eenheid van alle Duitse volken. De vijfhonderd jaren vereniging met Brabant worden door hem voorgesteld als een historisch ongeval, een anekdote zonder belang die een einde nam met de bevrijding door moeder Borussia (de beschermgodin van Pruisen).

<sup>4</sup> W.P. Blockmans, 'Van private naar publieke macht in de vijftiende en zestiende eeuw', in: J. Frieswijk, A.H. Huussen jr., Y.B. Kuiper en J.A. Mol (eds.), *Fryslân, staat en macht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum/Leeuwarden 1999) 12-13.

<sup>5</sup> Zie o.a. J.P. Filedt Kok, W. Halsema-Kubes en W.Th. Kloek (eds.), *Kunst vóór de beeldenstorm. Noordnederlandse kunst 1525-1580. Catalogus Rijksmuseum Amsterdam* (Den Haag 1986) 119-26, 334-37, voorts passim; F. Baudouin, 'Godsdienst en kunst in de Zuidelijke Nederlanden 1500-1700', in: *Luister van Spanje en de Belgische steden 1500-1700*, dl I (Brussel 1985) 137-170; 'Catalogus', in: *ibid.*, dl II, 467.

<sup>6</sup> A. Blankert, 'Rijksmuseum was hardleers, is nu Oostindisch doof', *NRC.-Handelsblad* 1 maart 1994, p. 10; id., recensie *Art bulletin*, LXXVII (1995) 145-148. Zie ook F. Grijzenhout, 'Schilders, van zulk een lome en vochtige gesteldheid. Beeld en zelfbeeld van de Nederlandse schilderkunst in de zeventiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* [hierna *BMGN.*], jg. 107 (1992) 726-744 (i.h.b. 739-742).

<sup>7</sup> R.H. Marijnissen, 'Schilderkunst in de 16de tot 18de eeuw', in: D.P. Blok e.a. (eds.), *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* [hierna *NAGN.*], dl. IX (Haarlem 1988<sup>2</sup>) 257; H.E. van Gelder, 'De schilderkunst in de eerste helft der zeventiende eeuw', in: H.E. van Gelder en J. Duverger (eds.), *Kunstgeschiedenis der Nederlanden*, dl. II (Utrecht/Antwerpen 1955) 83, 87, 98; *De Grote Oosthoek encyclopedie en woordenboek* 21 dln. (7de druk; Utrecht 1976-1981) dl. III, 559, en dl. V, 268.

<sup>8</sup> L.M.A. Buijnsters-Smets, *Jan Massys, een Antwerps schilder uit de zestiende eeuw* (Zwolle 1995) passim. Zie ook J.J.M. Timmers en G. Peeters, *Schoonheid der Nederlanden. Een cultuurhistorische atlas* (Amsterdam/Brussel 1980) 110-164.

<sup>9</sup> We hebben de benaming te danken aan een Engelsman, James Weale, die zich in 1855 in Brugge vestigde, daar 23 jaar verbleef, en vervolgens ieder jaar een werkbezoek voor archiefonderzoek aan Brugge bracht. In 1902 had hij een belangrijk aandeel in de tentoonstelling *Expositio des Primitifs flamands et d'art ancien*. Deze gegevens dank ik aan Dr Paul le Blanc, hoofddocent kunstgeschiedenis aan de KU Nijmegen.

<sup>10</sup> *De eeuw der Vlaamse Primitieven. Tentoonstelling, 26 juni-11 september 1960. Catalogus* (Brugge 1960).

<sup>11</sup> Cf. P. Geyl, 'De hardleersheid der (of van sommige) kunsthistorici', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* [hierna afgekort *BGN.*], jg. 14 (1959) 217-226.

<sup>12</sup> J.D. Bangs, *Documentary Studies in Leiden Art and Crafts 1475-1575* (Leiden 1976) 88; id., *Cornelis Engebrechtsz.'s Leiden* (Assen 1979) 1, 7, 52, 58-59, 89, 104 en voorts passim; id., *Church Art and Architecture in the Low Countries before 1566* (Sixteenth Century Essays and Studies, vol. XXXVII; Kirksville-Missouri 1997) passim; Th. Dacosta Kaufman, 'An Independent Dutch Art? A View from Central Europe', *De Zeventiende Eeuw*, jg. 13/1 (1997) 359-378. Cf. P. Geyl, 'De hardleersheid der (of van sommige) kunsthistorici', *BGN.*, jg. XIV (1959) 217-226; id., 'Heeft het zin van een Noord-Nederlandse school van primitieven te spreken?', in: P. Geyl, *Eenheid en tweedheid in de Nederlanden* (Lochem 1946) 193-198.

<sup>13</sup> Carel van Mander, *Het Schilder-Boeck waarin Voor eerst de leerlustige luegt Den Grond der Edel Vry Schilderconst in verscheyden deelen wort voorghedraghen...*, Deel: *Het Leven der Doorluchtighe Nederlantsche en Hooghduytsche schilders* (Haarlem 1604).

<sup>14</sup> J. Briels, *Vlaamse schilders en de dageraad van Hollands Gouden Eeuw 1585-1630* (Antwerpen 1997) 28-29 en voorts passim; F. Grijzenhout, 'Schilders, van zulk een lome en vochtige gesteldheid. Beeld en zelfbeeld van de Nederlandse schilderkunst in de zeventiende eeuw', *BMGN.*, jg. 107 (1992) 726-744 (p. 739-742). Laat mij trouwens

opmerken, dat Briels de term 'Vlaams' anachronistisch gebruikt, namelijk in de huidige grondwettelijke betekenis in België.

<sup>15</sup> J. Vervaeet, Inleiding tot M. Klinge, *David Teniers de Jonge. Schilderijen - Tekeningen* (Antwerpen 1991) 11.

<sup>16</sup> Pieter Breughel de Oude (ca 1525-Brussel 1569), leerling en schoonzoon van Pieter Coecke uit Aalst, stamvader van de Nederlandse schilderdynastie, kreeg omwille van zijn zedenschilderijen als de *Boerenbruiloft* en de *Boerenkermis* de bijnaam 'boeren Breughel'.

<sup>17</sup> Cf. B. Knipping, *De Iconografie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden* 2 dln. (Hilversum 1939-40) passim; artikelen van J. Boreel en R.H. Marijnissen over beeldhouwkunst en schilderkunst, in: *NAGN.*, dl. IX, 241-262; F. Baudouin, '1585: De val van Antwerpen, ook een belangrijke datum voor de kunstgeschiedenis der Nederlanden', in: *Herdenking Willem van Oranje, 1584-1984. Herdenking door de Koninklijke Academiën van België* (Brussel 1985) 87-103 (i.h.b. 98-102); M.J. Bok en G. Schwartz, 'Schilderen in opdracht in Holland in de 17de eeuw', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, jg. 23 nr. 4/5: *Kunst in opdracht in de Gouden eeuw* (1991) 183-195; B. Kempers, 'Opdrachtgevers, verzamelaars en kopers. Visies op kunst in Holland tijdens de Republiek', *ibid.*, 196-209; Klinge, *o.c.*, 21-22 en 220-231; Chr. Tümpel (ed.), *Im Lichte Rembrandts. Das Alte Testament im Goldenen Zeitalter der niederländischen Kunst* (Zwolle/Munster 1994) passim.

<sup>18</sup> J. Denucé, *Kunstuitvoer in de 17e eeuw te Antwerpen. De firma Forchout* (Den Haag 1931) 21-300, *passim*; *id.*, *Na Peter Pauwel Rubens. Documenten uit den kunsthandel te Antwerpen*

*in de 17de eeuw van Matthijs Musson* (Antwerpen/Den Haag 1949) 277-278.

<sup>19</sup> Arnold Houbraken, *Groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen*, 3 dln. (2de druk; 's Gravenhage bij J. Swart e.a. 1753).

<sup>20</sup> H. Vlieghe, 'Constantijn Huygens en de Vlaamse schilderkunst van zijn tijd', *De Zeventiende eeuw*, jg. 3/2 (1987) 191-210.

<sup>21</sup> J. van der Veen, 'Galerij en kabinet, vorst en burger. Schilderijencollecties in de Nederlanden', in: *De Encyclopedische Verzameling* 156-157.

<sup>22</sup> 'De Delta als verbinding tussen Noord en Zuid', jaarcongres van de *Vlaams-Nederlandse Vereniging voor Nieuwe Geschiedenis*, Middelburg, 23 september 2005.

<sup>23</sup> Zie Bok en Schwartz, *l.c.*; Blankert, *l.c.*

<sup>24</sup> H. Vlieghe, 'Flemish art, does it really exist?', *Simiolus. Netherlands Quarterly for the History of Art*, jg. III (1998); *id.*, *Flemish Art and Architecture, 1585-1700* (New Haven/Londen 1998) Ten aanzien van Vlieghe's term 'Flemish' geldt dezelfde opmerking als voor Briels (zie noot 14).

<sup>25</sup> E.H. Kossmann, *Een tuchteloos probleem. De natie in de Nederlanden* (Leuven 1994) 31-58 en 78.

<sup>26</sup> Mededeling van Prof. Dr. Michiel Horn (Universiteit York, Toronto).

<sup>27</sup> H. de Schepper, 'Nationale identiteit en geschiedvervalsing betreffende de Oude Nederlanden', in: J.C. Dekker (ed.), *Sporen en spie-*



gels. *Beschouwingen over geschiedenis en identiteit* (Lezingen bij het afscheid van Prof. Dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt, Tilburg 1995) 31-60 (i.h.b.48-54); Y. Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten, circa 1548-1673* (Utrecht 2003) 115-204.

<sup>28</sup> Kossmann, *o.c.* p. 15-16.

<sup>29</sup> [Nieuwe] *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Haarlem 1988<sup>2</sup>) 15 dln.

<sup>10</sup> Citaat uit: E.H. Kossmann, 'De muur tussen Noord en Zuid', in: *De Standaard der Letteren*, 12-13 maart 1994 [recensie over J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden* (Rijswijk 1994)].

<sup>11</sup> H. de Schepper, 'Die Einheit der Niederlande unter Karl V. Mythos oder Wirklichkeit?', in: A. Kohler, B. Haider en Chr. Ottner m.m.v. M. Fuchs (eds.), *Karl V. 1500-2000. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersce* (Oesterreichische Akademie der Wissenschaften, Wenen 2002) 461-488; id., 'De Eenheid van de Nederlanden onder Karel V. Mythe of werkelijkheid?', in: Nancy S. van der Wal en Valdemar F. Marcha (eds.), *Jaime Saleh: Excellerende Excellentie. Liber amicorum aangeboden aan de gouverneur van de Nederlandse Antillen* (Amsterdam 2002) 175-188 (p. 180-184).

<sup>12</sup> J. Bank en P. Derooij, 'Wat iedereen móet weten van de vaderlandse geschiedenis', *NRC Handelsblad* (30-31 oktober 2004) 36-37, inmiddels tot een handboek uitgewerkt: J. Bank, G. van Es en P. Derooij, *Kortweg Nederland, Wat iedereen wil weten over de Nederlandse geschiedenis* (2005).

<sup>33</sup> J. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness, and Fall* (Oxford 1998<sup>3</sup>) 9-40, 129-232. Cf. recensies naar aanleiding van de eerste uitgave van het boek van Israel door Tracy (zie noot 36), door H. van Nierop, in: *Ons Erfdeel*, 38e jg. (1995) 622-623; en door E.H. Kossmann, in: *NRC.-Handelsblad* (22 april 1995) 3. Vgl. met A.Th. van Deursen, in: *Historisch Nieuwsblad*, 4de jg. (1995) 43.

<sup>34</sup> Cl.M. Rooze-Stouthamer, *Hervorming in Zeeland ca 1520-1572* (Goes 1996) 15, 23, 34-38, 445; J.H. Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland. De politiek van de provincie Zeeland inzake de vredesonderhandelingen met Spanje tijdens de Tachtigjarige Oorlog tegen de achtergrond van de positie van Zeeland in de Republiek* (Goes 1998) 11 en voorts passim.

<sup>35</sup> Ik verwijs hier slechts naar H. de Schepper en J.M. Cauchies, 'Justice, gracie en wetgeving: juridische instrumenten van de landsheerlijke macht in de Nederlanden, 1200-1600', in: H. Soly en R. Vermeir (eds.), *Beleid en bestuur in de oude Nederlanden, Liber amicorum Prof. Dr. M. Baelde* (Gent 1993) 127-181; id., 'Legal Tools of the Public Power in the Netherlands, 1200-1600', in: W. Blockmans en J.-Ph. Genet (dir.), *The Origins of the Modern State in Europe, 13th to 18th Centuries*, dl III: A. Padoa-Schioppa (ed.), *Legislation and Justice* (University Press/European Science Foundation, Oxford 1996) 229-268; id., 'Justice, grâce et législation, instruments juridiques du pouvoir princier aux Pays-Bas, 1200-1600', in: W. Blockmans en J.-Ph. Genet (dir.), *Les origines de l'État moderne en Europe, XIIIe-XVIIIe siècles*, dl. III: A. Padoa-Schioppa (ed.), *Justice et législation* (Presses Universitaires de France/Fondation européenne de la Science, Parijs 2000) 271-314..

<sup>36</sup> J.D. Tracy, recensie in *Sixteenth Century Journal* XXVIII/1 (1997) 382-384 (citaten op p. 382 en 383). Zie ook M. van Tielhof, *De Hollandse graanhandel 1470-1570. Kolen op de Amsterdamse molen* (Den Haag 1995) 11-39, 204-227.

<sup>37</sup> L. Wils, *Van Clovis tot Happart. De lange weg van de naties in de Lage Landen* (2de druk; Leuven/Apeldoorn 1993); id., *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis* (Leuven 1994). Cf. aanhalingen uit recensies van A. Verhulst, *Wetenschappelijke Tijdingen* (1993) 65-66, en van R. de Groof, *Tijdschrift voor Geschiedenis* [hierna TvG.] jg. 108 (1995) 386-388.

<sup>38</sup> E. Gerard, 'Vlaanderen - België - Groot-Nederland', *Ons Erfdeel* jg. 38 (1995) 642-651 (i.h.b. 648-649).

<sup>39</sup> H.L.M. Defoer, Woord vooraf, in: M. van Vlierden, *Willebrord en het begin van Nederland* (Utrecht 1995) 8-9.

<sup>40</sup> Zie ook recentelijk nog Cl. Billen, 'Vlaanderen. Geschiedenis en geografie van een land dat niet bestaat', in: *Fiamminghi a Roma* (Brussel 1994) 48-52 (i.h.b. 50); Israel, o.c. 196-205.

<sup>41</sup> In de rekeningen van de Generaliteitsregering staan Holland en Zeeland onder de rubriek "aides et subsides" (beden) daarentegen aangemerkt met "neant" of "nihil". Cf. Rekeningen van Nicolas Baert, ontvangergeneraal van de rebellenregering te Brussel, 1577-1580 (Archives Départementales du Nord te Rijsel, *Chambre des Comptes. Recettes Générales des Finances*, nrs. B 2644, B 2656, B 2662 en B 2670).

<sup>42</sup> D. Brouwer, *De reductie van Bommel, 1572-1600* (Arnhem, 1918) 18-39; L. Delfos, *Die Anfänge der Utrechter Union 1577-1587* (Berlijn 1941) passim; J. Trosée, *Historische Studiën* (Den Haag 1924) 274-275; L.P.L. Pirenne, *3-Hertogenbosch tussen Atrecht en Utrecht 1579-1579* (Tongerlo 1959) 169-273; J.C. Boogman, 'The Union of Utrecht: its genesis and consequences', *BMGN.*, jg. 94 (1979) 377-407 (i.h.b. 377-78 en 386); J.J. Woltjer, 'De Vrede-makers', in: S. Groenveld en H.L.Ph. Leeuwenberg (eds.), *De Unie van Utrecht. Wording en werking van een verbond en een verbondsacte* (Den Haag 1979) 72-79; id., 'De wisselende gestalten van de Unie', in: *ibid.*, 88-100; M.P. Christ, *De Brabantsche Saecke* (Tilburg 1984) 13-25.

<sup>43</sup> Zie o.m. E. Valvekens, *De Zuid-Nederlandse Norbertijner abdijen en de Opstand tegen Spanje maart 1576-1585* (Den Haag 1929) 203-214 en 265-267; G. Griffiths, 'Democratic ideas in the revolt of the Netherlands', *Archiv für Reformationsgeschichte*, 50 (1959) 50-63 (i.h.b. 51-53); T. Wittman, *Les gueux dans les 'Bonnes Villes' de Flandre, 1577-1584* (Budapest 1969) passim; G. de Marnef, 'Brabants calvinisme in opmars: de weg naar de calvinistische republieken te Antwerpen, Brussel en Mechelen, 1577-1580', *Bijdragen tot de geschiedenis*, jg. 70 (1987) 7-21; id., *Het calvinistisch bewind te Mechelen, 1580-1585* (Heule 1987) 227-278; J.J. Woltjer, 'De plaats van de calvinisten in de Nederlandse samenleving', *De Zeventiende Eeuw*, jg. 10 (1994) 3-28 (i.h.b. 17); J. Decavele (red.), *Het eind van een rebelse droom. Opstellen over het calvinistisch bewind te Gent 1577-1584* (Gent 1984) 128 blz.

<sup>44</sup> Christ, o.c., 24-25; J.J. Woltjer, *Kleine oorzaken, grote gevolgen* (Intreerede Leiden 1975) 10-55.

<sup>45</sup> C.H.Th. Bussemaker, *De afscheiding der Waalsche gewesten van de Generale Unie* (Haarlem 1895-1896) 2 dln. Zie ook L. van der Essen, 'De Unies 1578-1579', in: *Algemene Geschiedenis Nederlanden* [voortaan afgekort AGN.], dl. 5 (Utrecht/Antwerpen 1952) 116-139 (p. 134-139); G. Janssens, 'Van de komst van Alva tot de Unies, 1567-1579', in: *NAGN.*, dl. 6 (Haarlem 1979) 215-243 (p. 239-242).

<sup>46</sup> H. van Nierop. 'De troon van Alva', *BMGN.*, jg. 110 (1995) 205-223 (i.h.b. p. 208).

<sup>47</sup> Vb. N. van der Sijs, *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN* (Den Haag 2004) 113-152, 613.

<sup>48</sup> Israel, *o.c.*, 308. Zie H. Schilling, *Niederländische Exulanten im 16. Jahrhundert. Ihre Stellung im Sozialgefüge und im religiösen Leben deutscher und englischer Städte* (Gütersloh 1972) *passim*; J. Briels, *Zuidnederlanders in de Republiek, 1572-1630* (Sint Niklaas 1985) *passim*; G. Janssens, "'Uit gewetensnood vertrokken...'" Zuidnederlandse emigranten in de 16de eeuw', in: A. Morelli (ed.). *Belgische emigranten. Oorlogsvluchtelingen, economische emigranten en politieke vluchtelingen uit onze streken van de 16de eeuw tot vandaag* (Berchem 1999) 248-263; Geoffrey Parker, 'New light on an old theme: Spain and the Netherlands, 1550-1650', *European History Quarterly*, jg. 15 (1985) 219-237; G. Asaert, *1585: De val van Antwerpen en de uittocht van Vlamingen en Brabanders* (Tielt 2004) *passim*.

<sup>49</sup> Bank en Derooij, *l.c.*

<sup>50</sup> J.J. Woltjer, *Een nieuw en onghesien dingh* (Afscheidsrede aan de RU Leiden 1985) 6; H. ten Boom, *De reformatie in Rotterdam, 1530-*

*1585* (Amsterdam/Dieren 1987) 76-198; J. Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed* (Leuven/Zwolle 2004) 113-130, 219-283.

<sup>51</sup> *TvG.*, jg. 115 (2002) 504-543.

<sup>52</sup> E. Wijnroks, 'Anglo-Dutch rivalry in Russian trade in the latter half of the 16th century. A historiographical essay', in: J.Ph.S. Lemmink e.a. (eds.), *Baltic affairs. Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500-1800* (Nijmegen 1990) 413-432 (i.h.b. 428-431); O. Gelderblom, *Zuidnederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt 1578-1630* (Hilversum 2000) 84-185; Cl. Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-1630* (Hilversum 2001) 150-167; N. de Roy van Zuydewijn, *Van koopman tot icoon. Johan van der Veken en de Zuid-Nederlandse immigranten in Rotterdam rond 1600* (Amsterdam 2002) 265-278.

<sup>53</sup> Zie o.a. F. de Nave en C. Depauw, *Uitgevers en boekdrukkers in het Noorden (ca 1580-17de eeuw). De betekenis van de Antwerpse emigratie* (Antwerpen 1985) *passim*; K. Bostoën, 'Kaars en bril: de oudste Nederlandse grammatica', overdruk uit: *Archief van het Koninklijk Zeeuwsch genootschap der Wetenschappen* (1984) 48 p.-8 ill.; Baudouin, '1585 ...' *o.c.*, 92-93 en 99-102; H.A. Bosman-Jagersma, 'Dodoens en de farmacie', *Handelingen van de kon. Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, nr. 89 (1985) 129-140; A.Th. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen* (Assen 1974) 90-91, 314-315 en 342; J. Briels, 'Zuidnederlandse onderwijskrachten in Noordnederland 1570-1630', *Archief*

voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland 14 (1972) 150-162; id., 'Brabantse blaaskaak en Hollandse botmuil', in: *De Zeventiende Eeuw*, jg. 1/1 (1985) 12-36 (p. 16); id., *Vlaamse schilders in de Noordelijke Nederlanden in het begin van de Gouden Eeuw 1585-1630* (Antwerpen 1987) 456 p.; M.C. van den Toorn e.a. (eds.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal* (Amsterdam 1997) 246-256; R. Willemys en W. Daniëls, *Het verhaal van het 'Vlaams'. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden* (Antwerpen/Utrecht 2003) 127-128.

<sup>54</sup> Van der Sijs, *Taal als mensenwerk*, 47-48, 613 en voorts passim. Cursivering van mij.

<sup>55</sup> *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 27e jg. nr. 4/5: *Vreemdelingen in Holland* (1995) 215-253.

<sup>56</sup> M.Ph.G. Spiertz, 'Die Ausübung der Zucht in der IJsselstadt Deventer in den Jahren 1592-1619', *Rheinische Vierteljahrsblätter*, 49 (1985) 139-172 (i.h.b. 147).

<sup>57</sup> Frans-Vlaanderen wordt ten onrechte verward met Waals-Vlaanderen (Flandre Gallicante, dit is: de 'gouvernance' Rijsel-Dowaai-Oorschie, sinds 1312 een deel van het Franse kroondomein en in 1369 teruggegeven aan de graaf van Vlaanderen); Frans-Vlaanderen ontstaat eerst, nadat Lodewijk XIV van Frankrijk Waals-Vlaanderen en zuidelijke delen van het Diets- of Nederlandssprekende Vlaanderen (Flandre Flamingante) had geannexeerd; bij de Vreden van Aken (1668) en van Nijmegen (1678) gingen o.m. Zuid-Vlaanderen met plaatsen als Grevelingen, Broekburg, Mardijk, Duinkerke, Belle, Sint-Winoksbergen, Hazebroek, Kassel, enz. definitief tot Frankrijk behoren. Frans-Vlaan-

deren slaat dus niet op Artesië en op het deel van Henegouwen-Valencijn die overigens reeds in 1659 bij de Vrede van de Pyreneeën door Frankrijk waren geannexeerd.

<sup>58</sup> In de zestiende eeuw gingen inwoners van de provincies Namen, Henegouwen-Valencijn, Artesië en Waals-Vlaanderen voor Walen door. De Luxemburgers die volgens de huidige Belgische grondwet Walen zijn, werden toen niet als dusdanig aangezien; afgezien van hun afgescheiden en verwijderde ligging, was er ook het taalverschil: zij waren grotendeels Nederduitsprekend.

<sup>59</sup> J. Lucassen en R. Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994) 32 geeft een illustratief voorbeeld van onwetend apriorisme: dat '... er grote verschillen bestonden tussen Noord- en Zuidnederlanders. De dialecten waren onderling zo verschillend dat men elkaar nauwelijks kon verstaan.' De dialectgrens liep echter niet horizontaal, maar verticaal: het Oost-Nederlands was slecht te begrijpen in de kernprovincies. Bovendien wijs ik erop dat rechtspraak en algemene regelgeving in Brabant-Mechelen, Holland, Vlaanderen(-Flamingant) en Zeeland waren in hetzelfde Diets gesteld waarvan het Brabants de basis was; plakkaat voor de Oost-Nederlandse provincies dienden daarentegen soms dialectmodificaties te ondergaan.

<sup>60</sup> Zie echter J. van Roey, 'Oranje en Antwerpen', in: *Herdenking Willem van Oranje, 1584-1984. Brussel Paleis der Academiën 12 oktober 1984* (Brussel 1984) 55-64; id., 'De bevolking', in: *Antwerpen in de XVIIde eeuw* (Antwerpen 1975) 95-108.

<sup>61</sup> J. Briels, *Zuidnederlanders in de Republiek 1572-1630* (Sint Niklaas 1985) 218-221; Geoffrey Parker, 'New light on an old theme', 226; P. Boeynants; 'De emigratie van zuidnederlandse artsen rond 1585', in: F. de Nave (ed.), *Antwerpen en de Scheiding der Nederlanden 17 augustus 1585* (Antwerpen 1986) 71-76 (i.h.b. 71-72).

<sup>62</sup> In 1646 spraken de diplomaten van de zijde van de Republiek met die van de Spaanse koning te Munster af, dat tijdens de onderhandelingen alle stukken in twee talen zullen worden uitgewisseld, namelijk 'en langue Française et Flamende'; in de Nederlandse versie van de afspraak staat: 'in de France' en 'in de Nederlandsche tale'. Cf. J.J. Poelhekke, *De Vrede van Munster* (Den Haag 1948) 264.

<sup>63</sup> J.C.G.M. Jansen, 'Godsdienstig gedrag van joden en zigeuners in de 17<sup>de</sup> eeuw', in: NAGN., dl. 8 (Haarlem 1988) 358-365 (p. 358-359); A.Th. van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw*, dl. I: *Het dagelijks brood* (Assen 1979) 54.

<sup>64</sup> L.J. Rogier, *Herdenken en herzien* (Bilthoven 1974) 294-309; J. Huizinga, *Nederlands geestesmerk* (Leiden 1946) 10; L. Roppe, 'Ten Geleide', in: A. de Jonghe, *De Taalpolitiek van Koning Willem I in de Zuidelijke Nederlanden* (Brugge 1967).

<sup>65</sup> H. de Schepper, 'De Eerste Kamer in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden', in: A. Postma, L.M. de Rijk, A. Sprey, J.J. Vis en Y.P.W. van der Werff m.m.v. B.J. Bonenkamp (eds.), *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarig bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Eerste Kamer/Staatsuitgeverij, 's Gravenhage 1990) 14-57 en 481-488 (i.h.b. 51-57).

<sup>66</sup> A. Smits, 1830. *Scheuring in de Nederlanden*, dl IV: *Op weg naar een zelfstandig "Hollands" Nederland en een onafhankelijk neutraal "Waals" België* (Heule 1983) 4.

<sup>67</sup> A. Smits, 1830. *Scheuring in de Nederlanden*, dl I: *Holland stoot België en daarmee Vlaanderen af*, 43-46, 210-220-224 en voorts passim.

<sup>68</sup> J. Tollebeek, *De Ijkmesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994) 34, 57-70, 226 n. 10 [citaat uit J. Stengers, 'La Belgique de 1830, une "nationalité de convention"?', in: H. Hasquin (red.), *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique* (Brussel 1981) 9].

<sup>69</sup> Cf. E.J. van Himbergen en St.J.F.M. van Wersch, 'Een symposium over de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*', in: *Spiegel Historiae*, jg. 21 (1986) 43.

<sup>70</sup> W.P. Blockmans, 'Staatsvorming en persoonlijke vrijheden', in: W.P. Blockmans en H. van Nuffel (eds.), *Staat en religie in de 15e en 16e eeuw. Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984* (Brussel 1986) 5-24 (i.h.b. 6).

<sup>71</sup> Cf. E. Renan, *Qu'est ce que c'est une nation?* (Parijs 1882); E.J. Hobsbawm y T. Ranger, *The Invention of Tradition* (Cambridge 1983).

<sup>72</sup> S. Stuurman, *Staatsvorming en politieke theorie. Drie essays over Europa* (Amsterdam 1995) 168, 199-206.

<sup>73</sup> O.a. P. Geyl, 'De kunsthistorie onder de ban van de moderne staat', in: Geyl, *Eenheid en tweedheid*, 182-192; id., 'De historische achtergrond van de zeventiende-eeuwse Hol-

landse schilderkunst', in: P. van Hees (ed.), *Pieter Geyl. Verzamelde opstellen*, dl. I (Utrecht/Antwerpen 1978) 187-202.

<sup>74</sup> Zie o.a. P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (Amsterdam/Antwerpen 1947-1959<sup>2</sup>) 3 dln.

<sup>75</sup> A.J. Veenendaal, 'Apologie der Historie. Het essayistisch werk van Geyl', *BGN.*, jg. 9 (1956) 323-328 (i.h.b. 324).

<sup>76</sup> Johan Huizinga, 'Uit de voorgeschiedenis van ons nationaal besef', in: id., *Verzamelde werken*, dl. II (Haarlem 1948) 97-160 (i.h.b. 98).